

Abdulah ŠARČEVIĆ

Razumijevanje odnosa filozofije i onto-teologije u suvremenosti

Fundamentalna filozofija: Filozofski diskurs*

Zu glauben ist schwer, nichts zu glauben ist unmöglich (Victor Hugo)

Mit Glauben allein kann man sehr wenig tun, aber ohne ihn gar nichts (Samuel Butler)

Trauer: Unter allen Leidenschaften der Seele bringt die Trauer am meisten Schaden für den Leib (Thomas von Aquin)

Uzimam sebi za pravo reći da se u djelu Željka Pavića o Stadlerovoj *philosophia fundamentalis* na izuzetan način razumijeva i predstavlja svojevrsno jedinstvo filozofije i teologije. Ono je izuzetno - jer razumijeva Stadlerovu filozofiju u cjelini, diferenciranom metodom, jer nije ni implicite nadobudno preskočila stoljeća iskustva mišljenja i filozofije, onto-teologike, od Aristotela i Platona, od Tome Akvinskog do Hegela, Heideggera i Gadamera. Ovo djelo u svakom smislu ima filozofsko/egzistencijalnu i semantičku arhitektoniku. Ono je i osobno oplemenjeno: jezikom, sposobnostima jezika da promišlja, da sabire dugu vremenost u pojmovnoj arhitektonici, da spoznaje. Ove sposobnosti jezika jesu sposobnosti da se rekonstruira istina o Stadlerovoj filozofiji i teologiji, u horizontu evropske kulture, kršćanstva, unutar ontologije istine, u horizontu teologije istine, izvan totalizirajućih figura mišljenja.

1. Ovdje je jasno riječ o strukturi Stadlerove teologije, ontologije, metafizičke “antropologije”, psihologije, etike. Pavićev teorijski uvid čuva i višestruko, iznimno diferencirano, plodnu ideju tradicije, novije uvide: od Hegela i Kanta do Heideggera i Gadamera. Filozofski dobro iskristaliziran i uočen smisao Stadlerove teologije i filozofije ne zapada na puku doksografiju i na dogmatiku puke rekonstrukcije. Filozofska tradicija od

* Izlaganje prigodom predstavljanja knjige Ž. PAVIĆ, *Philosophia fundamentalis Josipa Stadlera*, Sarajevo, 2006., koje je održano 26. siječnja 2007. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.

Aristotela i Platona, Tome Akvinskog, skolastike i neoskolastike, nije prekrivena arogancijom moći znanja, ideje i mitologije linearnog toka.

Stil ovdje uvodi u sustav metafiziku Zapada, teologiju i ontologiju. On uvodi ispravnu blizinu svega Drugog, iz drugih kultura i razdoblja u diskurs koji ne zaboravlja da postavlja pitanje o teologiji istine, o ljudskom bitku i Bogu. Odlika stila je forma mišljenja i forma kulture, koja je "filozofija u procesu kulture" (Dieter Henrich). Pojmovi o teologiji Josipa Stadlera unutar osebujne konfiguracije njegove filozofije i ontologije nose neizmjernu i teško vidljivu rezonanciju sa neo/skolastikom, prije svega, sa antikom. Već kod Platona na djelu je kultura koja kazuje da je jedinstvo najviše dobro. I to stoga - jer ideja jeste a sva mnogostrukost dospije s onu stranu dobra: u polje zla. U promišljanju starogrčkog polisa kazuje o jedinstvu grada i države Aristotel vidi sustav rezonancije, jedinstvo beskrajne mnogovrsnosti. O tome svjedoči Aristotelovo razlikovanje između Oikos i Polis. U gradu/Državi vladaju slobodni i umno/punoljetni građani. S uvjerljivim predstavljanjem jasno je da se kod Platona može govoriti o metafizici politike, ali ne kod Aristotela.

2. Snaga Pavićevog djela o Stadlerovoj filozofiji leži i u onoj zaista pozitivnoj Hegelovoj i Schellingovoj dijalektici: da kritički rekonstruira, ali ne reducira, sažima u jednoj filozofskoj hermeneutici: poslije Gadamera. Metoda je imanentno-analička, ona koja je sposobna za mišljenje, da odmjeri moć i unutarnju pojmovnost Stadlerove teologije i filozofije. Predstavljanje je ovdje osebujna forma očuvanja ideja Stadlerovih. Sjajno razmatranje, poduprto moćima značajne filozofske tradicije, a u svjetlu suvremenog metafizičkog i postmetafizičkog mišljenja, proteže se "poput svjetlosnog zraka" sa sunca metafizike Zapada. Jedna zraka postaje cijelom historijom i spoznatom.

Svakako: "Filozofska teologija Josipa Stadlera nosi dalje misao najpoznatijeg mislioca kasnog srednjovjekovlja, kojeg je papa Leon XIII. u svojoj enciklici *Aeterni Patris* (od 1879.) proglasio kao 'grössten aller scholastischen Gelehrten'. I on je uzvisio Tomu Akvinskog u velikog mislioca i učitelja umnosti i veličanstvenosti, kao najvećeg mislioca u odnosu na druge mislioce... Ontologija Josipa Stadlera zato ima moćne razloge, - kao jezik kršćanske teologije i filozofije, koji kršćanski rekonstruira Aristotela, njegovu filozofsku sliku svijeta. Ono ne oduzima drevnom Grku svjetlo, ali vjeruje kao i Toma Akvinski da u njegovoj metafizici ili ontologiji ne postoji ništa što bi protivrečilo kršćanskom Bogu i providnosti."¹

Željko Pavić zna da su "normativni sadržaji religijskog uvjerenja" otvoreni, da ih sekularno društvo ne poništava. On posvjedočuje da je to

¹ *Vrhbosnensia*, IX (1/2005), 177.

“filozofija u procesu kulture” jedne zemlje i ne samo jedne zemlje. *Gott sei Dank*, on zna predstaviti u liku Josipa Stadlera cjelinu, historijsku zadaću i sistematični cilj filozofiranja, ma koliko filozofi bili vremenski udaljeni u različitim vremenskim razdobljima. U njegovom mišljenju nalazimo jedinstvenu rezonanciju, osebnju senzibilnost za jedinstvenost Stadlerove teologije, ontologije, metafizičke antropologije, psihologije i etike.

Djelo je u tom smislu moguće kao *Zu-sich-selbst-Kommen des Geistes*. Željko Pavić je u svojem djelu o Hegelu posvjedočio širinu horizonta, kritiku nošenu historijskim smislom. Jer je marksizam odavno izgubio vremenski uvjetovan monopol na tumačenje Hegela. Zaokuplja pažnju moć mišljenja sa kritičkom prosudbom, koja raskriva unutarne diferencije.

Tako je moguć kultivirani diskurs o Hegelovom pojmu znanja, svjetske povijesti ili takozvanog “globaliziranja”, o pojmu znanja koji otvara druge kulture u njihovoj Drugotnosti, u teškoj diferenciji. O Stadlerovoj *philosophia fundamentalis*, koja već upućuje, čini mi se, na kritiku “provincijalnog iskona univerzalnog duha”, iznimni je i dostojan doprinos osvjetljavanju kršćanske teologije i filozofije. Ona je ovdje u autoru Željku Paviću našla senzibilitet i rezonanciju i za filozofsku tradiciju, i za hermeneutičke opcije, za rasprave o moralu, umjetnosti i životu. Stadlerova teologija i filozofija posvjedočuju jedinstvo vjerovanja, mišljenja i djelovanja.

3. Da. “Stadlerova ‘odgovornost’ prema izgovorenom i izvorno mišljenom nije rastvorena u njegovu pozivanju na njegove rimske učitelje filozofije i filozofe na koje se poziva u svojim djelima. Naprotiv, njegov uvid, na primjer, u *objektivni* karakter ljudske spoznaje, služio mu je u vlastitu životu kao nit vodilja za jedno ne-osobno, ne-subjektivističko služenje Crkvi, domovini i znanosti (M. Josipović), koje ga pak nikad nije oslobadalo povratne osobne odgovornosti za *počinjeno*.”²

Riječ je o produktivnim moćima mišljenja koje se izražavaju u jednom putu u otvoreno, u raskrivanju filozofske tradicije neoskolastike, na putu filozofske i teološke kompetencije. Interpretacija Stadlerove filozofije puna je brige oko razumijevanja Boga, znanja, vrijednosti, dostojanstva, ljepote, pravednosti, slobode i mira, sve to u mjeri u kojoj to Pavićev talent omogućuje ili dopušta.

Kolega Željko Pavić se kreće u filozofskoj, umskoj disciplini, u jednoj hermeneutici, tumačenju povijesti filozofije koja je u dubini evropske kulture, ali ona nije put povlačenja iz realiteta suvremenosti i zapadanje u tešku doksografiju. Mi bismo ga mogli prepoznati i u kritici totalizirajućeg

² Željko PAVIĆ, *Philosophia fundamentalis Josipa Stadlera*, str. 13.

mišljenja, ali u drugoj krajnosti, u orgijanju kulturalnog relativizma “s kojim se ne može pomiriti riječ o ljudskim pravima” (Dieter Henrich). Ne bismo rekli da nam nedostaju apokaliptičke ideje i stanovišta. Nada je još uvijek potrebna onima koji su ostali bez nade.

4. I sa Stadlerovom filozofijom uspostavlja se u Evropi mogućnost mišljenja unutarnjeg jedinstva zbiljskog. Daleko od ideje provincijalnog iskona ili izvora. Uloga Josipa Stadlera koja je postala u 19. i početkom 20. stoljeća posvjedočuje istinsko razumijevanje filozofske tradicije, koja je i bila osnova zapadne civilizacije kojom Evropa nastoji doći k sebi samoj. To je iziskivalo jasno diferenciranje poglavlja: 1. “Određnice Stadlerova filozofiranja”, 2. Stadlerova “metafizička antropologija”, 3. “Naravno bogoslovlje”, 4. Appendix: “Popis Stadlerova filozofijskoga nazivlja” i “Popis literature s oznakama”.

Željko Pavić je kao ozbiljan znanstvenik prostudirao Stadlerovu teologiju i filozofiju, zaista “osvijetlio temeljnu poziciju neoskolastike”, aristotelovsko-tomističku tradiciju, povrh povijesti doksografije. Stadlerov tok mišljenja obuhvaća golema razdoblja. I on je kritički rekonstruiran u kontekstu suvremene filozofije i neoskolastike. U fascinirajućoj jezičkoj jasnoći kojom stječe otvorenost. Djelo je hvale vrijedna filozofsko-hermeneutička literatura, visoko apstraktno tumačenje onoga što je u naslovu: *Philosophia fundamentalis*. Utoliko Pavićevo djelo o Stadleru uskrsava dijalektiku “kulturalnog samo-osvješćenja”, samo-osvjetljenja, koje je dijalog sa vremenom i poviješću. Odgovor na pitanje o biti Stadlerove metafizike čuva pluriperspektivnost; i dospijeva do pitanja o Bogu, o Apsolutu.

5. U tom najvišem spekulativnom ozbiljenju Stadlerova filozofija, kao što je to slučaj i književnosti i umjetnosti, jest presudna za ono što sačinjava kulturu jedne zemlje ili jednog naroda. U svojoj praisvornoj zadaći ona se pita o granicama znanosti, spoznaje, o ljudskoj kulturi. No, čini mi se da pojam identiteta ne skriva razlike nego ih omogućava. To je ono polje i odnosa prema Drugome kao Drugome koje se ne da olako lokalizirati ni globalizirati. Ono što je izvanredno samo nadrasta svakidanje u Heideggerovom smislu. Ne mislim da sam u krivu prosuđujući o sadržaju Pavićevog djela. Mi smo svagda oslovljeni u vlastitoj kući onim Drugačijim, počinjemo kao “unutarnje inozemstvo” (B. Waldenfels). Izraziću to ovako: Neprijateljstvo prema drugome, povijesno iskustvo to dokazuje, postepeno se pretvara u neprijateljstvo spram unutra. Možemo se pomaći od mučnih scena patnje i smrti. Očekujemo spoznaju koja nije još jedna apstrakcija ili puka utopija: ljudstvenost je višeglasje, “jednoglasna ljudstvenost nije ništa više no fiks/ideja, uostalom danas iznimno moćna” (B. Waldenfels).

Ovdje nije na djelu socijalno manihejstvo. Jeste ono što štuje drugo, ovdje teologiju i filozofiju stoljeća, što se protivi “topografiji sile/moći i užasa”, koja pripada “topografiji onog što je strano”. Upravo stoga ovaj Pavićev filozofski diskurs o Stadlerovoj *philosophia fundamentalis* fascinira sposobnostima i darovima za koje smo vjerovali da su izgubljeni; da se traži ono što izmiče svakom traženju, raspolaganju i izricanju.

To je manifestno znanstveno/filozofsko i osobno svjedočanstvo, ona otvorena pozicija u kojoj mišljenje ne zapada u ono svakidanje; u kojoj su filozofija, ontologija i teologija susjedi, filozofija “sa osebujućom senzibilitnošću za promjene i krize u kulturi jedne zemlje”.

Ove studije dijalektikom Platonovom, Hegelovom, Hölderlinovom unutarnje bliskosti i daljine, suvremenosti i tradicije, vlastitog i Drugog, oslobađa perspektivu za nove uvide. Za nju nije moguća apsolutna Drugost (*alteritas*). One ukazuju da filozofi kod nas njeguju umjetnost čuvanja dostojanstva filozofskog mišljenja koje se manifestira na mnogostruke načine.

“Ono što je stranost / Drugotnost ne kazuje da je nešto potpuno drukčije, nego da je izvorno drugdje. Upravo zbog toga trebamo topologiju i topologiju onog što je strano, onog što već dugo ukršta studirana igra istog i drugog. Ispreplitanje vlastitog i stranog, koje raskriva svaku navodnu čistotu jezika, kulture, religije ili rase kao izroda jedne pomahnitale čistote, uvijek je postojala. Ono što nazivamo Evropom, nikada nije bila unutarnje homogena tvorevina sa oštrim vanjskim granicama. Evropa nikada nije imala samo centar, usprkos tome da je davala prvenstvo Ateni, Rimu, Jeruzalemu ili Bizantu, ona nikada nije bila jedini i jedinstveni svjetski centar. Takve fiks/ideje pripadaju zaboravu onog stranog, drukčijeg, koje zasjenjuje cijelo iskustvo stranog” (Bernhard Waldenfels).

6. Moje riječi o djelu Željka Pavića - *Philosophia fundamentalis* Josipa Stadlera samo žele kazati da je to igra staklenih perli (H. Hesse), da je dostignuto svjedočanstvo da ništa sudbonosno nije izgubljeno, potisnuto ili izopačeno. Jezik i stil su pribježišta, to su moći rezonancije sa jedinstvenošću i bogatstvom Stadlerove metafizike, teologije i filozofije, koja na svoj način prizivaju doprinos Marka Josipovića i drugih u dubljem osvjetljavanju - u doba planetarne krize ljudskog uma, filologije ruina, mišljenja a ne istine.

No, ono što mora privući našu pažnju jest akribična suptilnost pisca u interpretiranju teo-logike, ideje Boga, najstarijih pitanja filozofije, koji dovode van snage moderno apsolutiziranje relativiteta, a čuva odnos čovjeka prema sebi, svijetu i Bogu. Pavićeva slika o Stadlerovoj onto-teologiji implicira horizont spoznajno-teorijski i ontologijski u rasvjetljavanju

kompozicije dokaza o Bogu. Stoga je Stadler “takoder otvorio mogućnost jednog drugačijeg razumijevanja Boga i bivstvujućeg u cjelini, tj. s obzirom na pitanje: što bivstvujuće i sam Bog kao njegov temelj ‘jest’, dakle prije svakog zahvatanja od svijesti i pokušaja njihova naknadnog konstituiranja. On, drugim riječima, ne dopušta da se bitak kao takav reducira na ‘svjesto-bitak’” (str. 185-186).

Pisac ima u vidu u cjelini Stadlerovo izvodenje dokaza o Bogu, metafizičke dokaze o Bogu, dokaz iz “tvornog uzroka”, dokaz na temelju kontingencije, dokaz usavršavanja, teleologijski dokaz, deontologijske i moralne dokaze, historijski dokaz o Bogu, kozmologijski dokaz o Bogu, sa rekonstrukcijom ideja filozofske tradicije i kritike. No, ostaje i u tome iskon sam Toma Akvinski.

Pisac je - što je u skladu sa onom akribičnom suptilnošću i osebnim darom duha - u suvremenom kontekstu predstavio Stadlerovu filozofiju i teologiju, snagom samo iznimnog znanja, povrh svake vulgarne, neposredovano jedne ideje. Pavićevo djelo nije samo akribijsko, udovoljavanje težnjama akademske prakse i tradicije, prije svega u duhovnim i kulturalnim znanostima, u filozofiji i teologiji. Ono je u novoj formi umstveni značajan doprinos suvremenoj teologiji i filozofiji, koji se izdiže iznad svake povijesti doksografije. Po tome je novo vrednovanje onto/teologije, pretvaranje volje u ljubav. Tu su sabrani neki elemnti kršćanske subjektivnosti, koja otvara put slobodi, miru i nadi, koji uključuje individualne slobode, u jedinstvu s Bogom. U pravu je poetologija koja kazuje: “...da je očuvanje ovog svijeta neprekidno stvaranje i da su glagoli očuvati i stvarati, na ovom svijetu zakleti neprijatelji, u Nebu istoznačni” (Jorge Luis Borges).

Postoje dobri razlozi da se kaže: Ovo je djelo “izvorni uvid”, suvremenost jednog Sopstva, način da se misli poredak cjeline svijeta i čovjeka u njemu. Sjajna je sistematika koja počiva na kultiviranju čina beskrajnog razumijevanja, ali je ona i analitički dar. Kompetencija počiva na kompleksnoj argumentaciji, koja je postignuta u misaonom kretanju i interpretiranju Stadlerove teologije i filozofije, tradicije od Aristotela i Tome Akvinskog. Ne izostaju kontekstualni uvjeti katoličkog svijeta, kršćanstva ili kršćanskog naslijeđa Evrope, sa idejama: pietas, caritas, univerzalnost. Tako iz ovog najkompleksnijeg djela zrači i jedan jasan odnos između uma i vjere, između “modernog ne-vjerovanja i postmodernog vjerovanja”, dijalog koji je u načelu otvoren i sada. Samo to izražava i noseći fundament u “interkulturalnom” i interreligijskom dijalogu “civilnog društva”.

7. Prema tome, to je moguće za filozofiju: da nije samo na jednom putu. Putovi mišljenja nisu putovi na kojima se trebaju ukloniti drugi, “protivnici”. Tako je moguće reći da najsuptilnije životno tumačenje katoličke filozofske i teološke tradicije u svojem izvoru nije skepsa naspram uma. Rezonanciju za to nalazimo i kod nas, a posebno kod J. Habermasa u nedavnoj raspravi sa Josephom Ratzingerom. Opstojanje religije u jednom sekulariziranom društvu ne može se više uzeti u obzir kao “puka socijalna činjenica”. Filozofija mora religiju iznutra uzeti, religiju kao “kognitivni izazov”. Ona se legitimno može pitati o “svojim vlastitim religijsko-metafizičkim izvorima” i, dakako, makar prigodno se uputiti u dijalog sa teologijom (J. Habermas).

Time je označena pozicija ili jedan put filozofskog mišljenja, kojim se otvara put dijaloga između uma i vjere, kojim se obogaćuje i kristalizira evropski duh i ovdje u Pavićevom filozofskom diskursu o Stadlerovoj teologiji i filozofiji. On ostaje u djelokrugu moralnog i estetičkog uma, novog svjetla, morala koji se ne nadaje u ime fantoma sverazumijevanja i fantoma sve-dopuštanja, koji je prisutni i tužni znak ciničnog duha, ciničnog intelektualca ili fašizma amoralnog koje uvire u tminu. I poništava nadu. Ali s umskim uvidom u povijest, u prizore straha i ludila, u povijest kršćanske teologije kasne skolastike koja je, znano je, “*pripadala genealogiji ljudskih prava*” (J. Habermas), - dokazujemo da je nada u slobodu istodobno nada u mir, u zajednički život svih ljudi na Zemlji.

Facit: Ova nada da je moguća sloboda, utemeljena je na istini i njezinoj moći. Ona tako malo poznaje kao i bilo gdje druge nade sigurnost. Ona je ohrabrena ljudima koji su na istom putu. Ona je svjesna sebe same jedino s obzirom na transcendenciju. Stalna strašna izopačenja slobode ne ukidaju samu mogućnost slobode (K. Jaspers).

U filozofskom mišljenju, u njegovom ethosu, sačuvana je odvažnost da se živi “u mogućnosti slobode”, koja znači “nadu u um ukoliko je sami ozbiljujemo” (K. Jaspers).

“Rascijepljena Evropa” uvodi novu formu dijalektike, otkriva druge religije i kulture, formira svojevrsnu skepsu prema sebi i prema evropskoj povijesti, sumnju u vlastitu izvjesnost i apsolutnost. Uvodi “vjeru u neodrživost apsolutnih normi”, a jačinu vidi u oživljavanju tragičnog uma, u kritici jednodimenzionalnog globaliziranja, svodenja Evrope na misao o kapitalu/profitu ili o tržištu u najširem smislu.

Kultura Evrope i kulturna katastrofa (Averroes). Samo tašti subjektivitet to uzima kao nepodnošljivu istinu. I prisjećanje islama kao svjetske religije na njegovo porijeklo znači jednu vrstu legitimiranja života, kulture Evrope, samospoznaje, duha univerzalnosti. Ideologija “čistog” identiteta

vrhuni u laži i mržnji, u strahu; u sramoti koja znači da čovjek govori o stvarima o kojima ništa ne razumije. Averroes je u Evropi boravio u blizini istine koja je nekima strašna i nepodnošljiva. Svaka forma ljudskog mišljenja i iskustva pripada cijelom čovječanstvu. To je temeljni iskaz pojma tolerancije. Još u 12. stoljeću Averroes, evropski mislilac, uvida da je odnos prema drugim ljudima, pitanje Drugotnosti Drugoga, da je to središnje pitanje, koje je povrh zavidljivosti, licemjerstva, apologetike onog biti-za-sebe. Da nam ne pristaje trivijalizirano tumačenje tolerancije, busanje u vlastite grudi, da nam je potrebna svagda u *novoj perspektivi* kritička rekonstrukcija povijesti prosvjetiteljstva, prosvjetiteljstva prosvjetiteljstva, kritike prosvjetiteljstva, sudjelovanje svih mudrih i učenih iz svih svjetskih kultura i religija, na svim kontinentima. Smisao i sadržaj suda iskustva je taj da je Danteovo djelo na istom tlu kao što su Averroes, Ibn Arabi, Avicenna. - “On je bio evropski intelektualac, možda prvi uopće čije je poetsko djelo prožeto temama religije, politike, znanosti, filozofije, jedno poligrafično djelo s kojim se osjećam povezanim u vlastitom radu. Umjetnost 20. stoljeća, neovisno o tome jesu li to James Joyce ili Ezra Pound, njihovo djelo, baštini ovu Danteovu umjetnost” (Abdelwahab Meddeb).

Suvremeni seizmograf osjećanja, iskustva, razumijevanja drugih svjetskih kultura i religija, suodređuje sve ono što je vidljivo i nevidljivo, što je raspoloživo i neraspoločivo, što suvremenom poetskom tekstu, na primjer, prethodi u tradiciji. Meddeb je u blizini istine da svaki pjesnik može svijetu staviti na uvid, na raspolaganje vlastitu tradiciju. I usprkos stojećima barbarija. Sa svojim “patosom vjernosti istini” Evropa se zanimala za druge kulture kao ni jedna druga. Ali sve što je Evropa stvorila, to je također porekla. Povijest prosvjetiteljstva, na primjer, poreknuta je kolonijalizmom, imperijalizmom, holocaustom/uništenjem Jevreja, ili drugih poput Jevreja. Mi danas znamo, na žalost, koliko je to strašna istina.

Ipak, Evropi pripada ideja tolerancije kao obrazovanosti samog čovjeka, kao oblikovanje zajedničkog svijeta slobode, jednakosti, mira, u kojem čovjek zna za sebe, da je “slobodan u svojim oblikovanjima” (Hegel), ako su i drugi slobodni, ako se u mišljenju putem mišljenja odnosi prema drugim kulturama, religijama, tradicijama. Princip uma i tolerancije nije samodopadljiva ideja, nego je teška, neizvjesna socijalna drama. Pervertiranje demokracije dovodi do planetarne bespomoćnosti, do bujanja egocentričnih nacionalnih interesa, do degradiranja čovjeka u pripadnika. Ne bi se trebalo čuditi i pogubnom sudu: da Evropska zajednica nije demokratska, da se ignoriraju građani, da je temeljna reforma mrtva (o tome: Hans Herbert von Armin, *Tatort Europa*).

Promijenio se smisao centrističke ideologije. O identitetu i jedinstvu govori samo optimistička ontologija, koja je volja za spoznavanjem onog izgubljenog u radu znanosti. Odvažnost tolerancije je sada odvažnost interkulturalnog duha, koji zna da je prošlo vrijeme apsolutnog centra, apsolutnog jedinstva. Zato je čovjek još uvijek na nivou otvorenosti prema svijetu. On traži put povrh neposrednosti zbilje: globaliziranja ne samo onih procesa u privredi u kojima tržište i proizvodi u različitim zemljama uzajamno ovise jedni od drugih (Rüdiger Safranski). Nego i povrh globaliziranja straha i užasa. Rastu među nama fantazije o Zapad/anj/u, o beskrajnoj pustinji, propadanju, i fantazije o izbavljenju. Tu treba tražiti dijalektiku slobode unutar medijske imperije koja ne priznaje ništa intimno što bi bilo sklonjeno u svoju slobodu, u ono/bit/u/sebi/i/za/sebe.

Osvjetljavanje temeljnih pitanja kršćanske teologije i filozofije, tradicije skolastike i neoskolastike, ovdje Stadlerove filozofije, posvjedočuje suvremenost mišljenja koje "pripada genealogiji ljudskih prava" (J. Habermas), koje čuvaju smisao "lijepih diferencija". Željko Pavić, koji već ima značajan filozofski opus, u djelu *Philosophia fundamentalis Josipa Stadlera* situira Stadlerovu filozofiju u evropsku kulturu i povijest. I pokazuje relevanciju filozofije i teologije za sustav svijeta.